

6. Kronfeld A. Über die psychologischen Theorien Freuds und verwandte Anschauungen. Leipzig, Berlin: Verlag von Wilhelm Engelmann. 1914. 120 s.

7. Plessner H. Die Stufen des Organischen und der Mensch. Berlin: De Gruyter. 2017. 278 s.

8. Scheler M. Die Stellung des Menschen im Kosmos. Munchen: Hofenberg. 2016. 90 s.

А.М. Гірник

*професор, кандидат філософських наук,
професор кафедри психології та педагогіки,
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
girnyk@ukma.edu.ua*

ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ФРІЛІСТИНГУ В ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Метод фрілістингу або вільного переліку (англ. free listing) був розроблений в культурній антропології для визначення значимості певних речей і явищ в окремій культурі. Процедура збору даних полягає в тому, що респондента просять перелічити всі предмети зі знайомої йому сфери життя. Наприклад, перелічити всіх відомих йому домашніх тварин. Коли ми проаналізуємо списки (переліки) отримані від десятків респондентів певної культури, то виявимо, що частота згадування певної тварини і порядок її згадування характеризують культурну значимість цієї тварини для респондентів, тобто чим частіше і чим раніше (на початку переліку) згадується домашня тварина, тим більшу значимість вона має в цій культурі.

Таким чином, значимість певної речі для культури встановлюється не внаслідок зовнішнього спостереження, а з точки зору інсайдера. Це важливо зокрема тому, що принципи класифікації речей в культурах можуть різнитися і нав'язуючи свою систему класифікації дослідник викривлює реальну картину значень. Відповідно, проводячи інтерв'ю методом

фрілістингу ми не повинні ніяким чином підштовхувати респондента до певної відповіді, не впливати на його систему значень, а лише фіксувати відповіді. Методично це втілено в забороні давати підказки, допомагати респонденту у формулюванні думки, оцінювати його відповідь, задавати уточнюючі чи навідні питання.

Водночас часто трапляються респонденти, які готові назвати лише кілька предметів, які миттєво їм спали на думку, і не хочуть напружувати пам'ять, щоб продукувати повний список відомих їм предметів. В цьому випадку інтерв'юеру дозволено проводити так зване зондування. У фрілістингу виділяють 4 типи зондування: 1) синонімічні питання, формулювання одного й того самого питання кількома способами; 2) неспецифічне зондування – запитати «Які ще Х. Ви знаєте?»; 3) семантичне наштовхування – щодо кожного елемента домену ми питаємо «Ви назвали А. як вид Х. Чи є ще якийсь схожий на А. вид Х.»; 4) алфавітне наштовхування – «Чи можете Ви назвати Х., назва якого починається на літеру А...Б...В... тощо?» [3, с. 302].

В психології фрілістинг використовують для дослідження значимості певних подій і проблем. Наприклад, у першому дослідженні, де ми використали метод фрілістингу, – проект «Служби покращення психічного здоров'я жертв тортур: Якісне дослідження психічного здоров'я та психологічних проблем серед родин переселенців та ветеранів на східній Україні», яке НаУКМА проводив спільно з Університетом Джонса Хопкінса в Запоріжжі та Харкові, респондентам (переселенцям, ветеранам, дружинам ветеранів, їхнім дітям) пропонувалося послідовно назвати основні проблеми, причини проблем, впливи проблем на їхнє життя, назвати, що робиться і що має бути зроблене для вирішення названих проблем, оцінити доступність служб, які надають допомогу.

Американські колеги ознайомили нас з методом, провели тренінг інтерв'юерів. Акцент робився на те, щоб інтерв'юер встановлював психологічний контакт з респондентом, демонстрував уважне слухання і цим спонукав його відповідати більш докладно. Особливістю проведення інтерв'ю було те, що його проводили два інтерв'юера, з яких один був зосереджений

на контакт з респондентом, а інший записував відповіді. У випадку, якщо респондент мовчав або говорив не за темою питання, інтерв'юер повторював питання буквально або використовував синонімічне формулювання питання. Якщо респондент відповідав дуже стисло, інтерв'юер просив пояснити відповідь або навести приклад.

Завданням дослідження було з'ясувати психологічні проблеми, які турбували названі категорії, але, наприклад, відповідь переселенців на питання про проблеми часто була "гроші, робота, житло". Уточнення дозволяло виявити, що за словами "робота" у когось була проблема знаходження постійної роботи, у когось – роботи за спеціальністю, у когось – високооплачуваної роботи, що дозволила б знімати комфортне житло і підтримувати довоєнний рівень життя, у когось робота - означала проблеми на новій роботі. Водночас наші респонденти мали психологічні проблеми – порушення сну, емоційне вигорання, невпевненість тощо, але "докопатись" до них без навідних питань виявилось важкою справою. На наш погляд, це зумовлено було низкою причин. По-перше, свої психологічні проблеми респонденти сприймали як неосновні проблеми, як похідні від проблем матеріальних. По-друге, відчуваючи психологічний контакт з інтерв'юером респондент міг задовольнити потребу поскаржитися на життя співчуваючому і розуміючому співрозмовнику. По-третє, скаржитися на матеріальні труднощі виглядає більш безпечним, людина в цьому аспекті є жертвою обставин, тоді як психологічні труднощі ніби як демонструють слабкість людини перед обставинами. Названі складнощі частково долаються шляхом якісної підготовки інтерв'юерів і частково за рахунок збільшення кількості інтерв'ю, що дозволяє отримати достатньо потрібного для аналізу матеріалу [6].

Ще однією особливістю застосування фрілістингу в психології є те, що сучасні дослідження виконуються, як правило, за проектом, що має певні часові рамки. Якщо антрополог сам чи з помічником могли тривалий час опитувати респондентів, то в проекті існують жорсткі часові обмеження для збору даних. Відповідно інтерв'ю методом фрілістингу

проводить команда, що вимагає підготовки інтерв'юерів, рекрутерів, вирішення логістичних проблем.

Наскільки важливо забезпечити єдиний підхід до респондентів я переконався в дослідженні, яке проводив разом з індійським колегою. Нашими респондентами були студенти – українські і індійські. Оскільки можливості безпосередньо спілкуватися у нас не було, то я просто передав колезі інструкції щодо процедури дослідження. Опитування проводилося в групах, де студенти отримували інструкції після чого письмово складали свій список слів, якими позначають певне явище. Результати свідчать на користь припущення, що в деяких нюансах (невідомо яких) процедура відрізнялася. Так з 101 анкети українських студентів не було жодної, де студент неправильно зрозумів інструкцію. З 91 анкети індійських студентів 22 не підлягали обробці через те, що студент неправильно зрозумів інструкцію. Українські студенти називали в середньому 9,3 слова, тоді як індійські 2,3. Виглядає так, що українським студентам краще розтлумачили завдання і вони відповідальніше поставилися до його виконання [4].

Так само у дослідженні потреб у навчанні психіатрів і психологів (які працюють з людьми, що страждають на психічні розлади) деяким інтерв'юерам вдавалося постійно збирати трохи більше інформації про проблеми і потреби респондентів ніж іншим (імовірно за рахунок більшої наполегливості – довше тримали паузу, частіше запитували “що Ви ще могли б додати?”) [5].

Ще однією відмінністю застосування фрілістингу в психології від застосування в антропології є обробка результатів. Після завершення збору даних антрополог переглядає отримані списки і перейменовує слова, які означають одне і те саме. Наприклад, у відповідях на питання про домашніх тварин у різних респондентів ми знаходимо відповіді “собака”, “пес”, “собацюра”, “песик” тощо. Для обробки ми їх об'єднуємо в одну категорію – “собака”. Коли ж в психологічних дослідженнях питаємо про проблеми людей, то отримані відповіді про те саме також треба категоризувати, але зробити це незрівняно складніше. По-перше, ми дотримуємося вимоги не формулювати категорію, яка генералізує конкретні формулювання певної

проблеми, а шукати серед наявних формулювань респондентів те, яке найбільшою мірою підходить для узагальненого формулювання проблеми. По-друге, важливо зберегти баланс між загальним і особливим, тобто виділити специфічні проблеми певної категорії людей, не доводячи узагальнення до тривіальних речей, які вже не є специфічними для даної категорії.

Ще одна особливість сучасних досліджень з використанням методу фрілістингу це можливість проводити телефонні інтерв'ю. Наш досвід свідчить, що в цьому випадку важливо попередньо встановити психологічний контакт з респондентом. Для цього перед інтерв'ю ми докладно розказуємо про процедуру, про мету нашого дослідження, зачитуємо текст усної згоди, відповідаємо на питання. На наш погляд, стислої інструкції здебільшого недостатньо. Варто акцентувати увагу респондента на тому, що ми очікуємо від нього саме перелік проблем, а не їх аналіз, чи докладний опис. Водночас проведені дослідження свідчать, що телефонне опитування, яке було застосовано через карантин, дозволяє отримати цілком прийнятні результати [2; 5].

Таким чином, складнощі у застосування фрілістингу в психології пов'язані передусім з емоційною навантаженістю частини елементів, які входять в список проблем. Може мати місце небажання називати певні проблеми, заперечення їх наявності чи заперечення їх значимості.

Список використаних джерел

1. Гірник А. М. Теоретичні засади і процедура фрілістингу. *Наукові записки НаУКМА. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. 2016. Т. 188. С. 50-55. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAApp_2016_188_11.

2. Гірник А. М., Гарбар К. І, Іванюк І. В., Богданов С. О., Косс К., Овчарук О. В. Уявлення вчителів і учнів про складнощі у взаємодії: результати дослідження. *Імідж сучасного педагога*. 2021. № 5 (200). С. 85-93. doi: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-5\(200\)-85-93](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-5(200)-85-93).

3. Bernard H.R. Research methods in anthropology: qualitative and quantitative approaches. Lanham, New York, Toronto, Oxford: Aliamika Press. 2006. 803 p.

4. Girnyk A., Krylova-Grek Y.M., Khan A.A. Psycholinguistic cross-cultural study of the concept of conflict in India and Ukraine. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2021. Volume 8 (2). Retrieved from: <https://eejpl.vnu.edu.ua/index.php/eejpl/article/view/525>. doi: <https://doi.org/10.29038/eejpl.2021.8.2.gir>.

5. Hook K., Kozishkurt J., Kovalchuk O., Goncharenko E., Kodovbetskyi V., Opanasenko, M., Kopytko A., Girnyk, A., Kliuzko A., Drainoni M., Bogdanov S. Evaluating context and interest in training in evidence-based mental health care: a qualitative investigation among healthcare providers in Kyiv, Ukraine. *BMC Research Notes*. 2021. Volume 14. P. 373.

6. Singh N.S., Bogdanov S., Doty B., Haroz E., Girnyk A., Chernobrovkina V., Murray L.K., Bass J.K., Bolton, P.A. Experiences of mental health and functioning among conflict-affected populations: A qualitative study with military veterans and displaced persons in Ukraine. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2021. Advance online publication. <http://dx.doi.org/10.1037/ort0000537>.

Є.Е. Давоян

*доктор філософії з психології (PhD),
асистент кафедри загальної та вікової психології,
Криворізький державний педагогічний університет
dav.el.veta@gmail.com*

МЕТОДОЛОГІЧНА ТРІАНГУЛЯЦІЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ПОЛІПШЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасні реалії наукових досліджень, психологічних у тому числі, потребують від науковця знання та використання різноманітних методів дослідження та аналізу отриманих результатів. Оскільки предмет психологічної науки є досить специфічним – закономірність розвитку та прояву психічних